

Taqiyatas rayoni  
Málimleme-kitapxana orayı  
Maǵlıwmat-bibliografiya xızmeti



Ózbekstan Pánler akademiyası akademigi, Ózbekstanda hám Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken pán ilimpazı, Filologiya pánleri doktori, Beruniy atındaǵı Ózbekstan hám Berdaq atındaǵı Qaraqalpaqstan Mámleketlik sıylıqlardıń laureatı M.K.Nurmuhamedovtıń 95-jılıǵı múnásebeti menen «**Qaraqalpaq ádebiyat teoriyasınıń tiykarın salıwshı**» atamasında bibliografiyalıq qollanba

## КИРИСИҮ

Qaraqalpaq ádebiyatınw iliminde júdá úlken iz qaldırǵan ilimpazlardıń biri akademik Marat Kóptilewovich Nurmuxammedov esaplanadı. Ol qaraqalpaq ádebiyatınw iliminde birinshilerden bolıp ádebiyatnıń teoriyalıq máselelerin izertledi. Óytkeni, qaraqalpaq ádebiyatınw ilimi XX ásirdeń 30-40-jıllarınan baslap qalıplese baslaǵan, usı ilimdi baslawshılarınıń biri Nájim Dáwqaraev qaraqalpaq folklornı, ádebiyatnıń belgili bir sistemaǵa salǵan, onı ádebiy miyras sıpatında tariyxıy-xronologiyalıq baǵdarda úyrengen edi. Bunnan keyin Q.Ayımbetov, I.Saǵıtov sıyaqlı ilimpazlar da ádebiy miyras, folklordı hám ádebiyatnı jıynaw dógeresinde jumıs alıp bardı. Sonlıqtanda 40-jıllardıń aqırı, 50-jıllardıń basınan baslap ádebiyatqa kirip kelgen jas ilimpaz ádebiyatnı, áyne teoriyalıq baǵdarda izertlewge bel bayladı. Sonday-aq, ilimpazdıń Moskva ádebiy mektebinen tálim alıwı, júdá ataqlı ilimpaz E.E.Bertelske shákirt bolıwı onıń keleshek ilimiy-izertlew baǵdarına unamlı tásirin tiygizbey qalmadı.

M.Nurmuxamedovtıń birinshi ilimiy-izertlew jumısı ádebiy tásirlerdi izertlewge baǵıshlandı. 1953-jılı «Qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwına rus ádebiyatınıń tásiiri» degen temada kandidatlıq dissertaciyasın jaqladı. Bul miynet 1956-jılı óz aldına monografiya bolıp baspadan shıqtı. Áne usı miynetinde-aq jas ilimpaz óziniń teoriyalıq tayarlıǵı tereń, erudiciyası joqarı ekenin kórsete aldı. Ádebiy tásir máselesin izertlew ushın izertlewshiden tásirleniwshi hám tásir etiwshi eki ádebiyatnı da, olarǵa tiyisli kórkemlik belgilerdi de, dástúrlerdı de jaqsı biliw talap etiletuǵının qanıgeler jaqsı bileydi. Marat Kóptilewovich, áyne usınday bilimge iye ilimpaz ekenin kórsetti. Bul miynet ilimpazdıń ele jas waqtında dóretilgenine qaramastan házirge shekem ádebiy tásir hám ádebiy baylanıslar máseleleri boyınsha izertlew alıp barıwshılar ushın ilimiy tiykar xızmetin ótemekte.

Ilimpazdıń tiykarǵı izertlew baǵdarı qaraqalpaq prozasınıń rawajlanıw tendenciyasına baǵıshlanǵanı menen ol ádebiyatnıń basqa baǵdarların da názerden tısta qaldırmadı. Qaraqalpaq folklornı, klassik ádebiyatnı, onıń eń belgili wákilleriniń biri Berdaq dóretiliwshiligi, Ayapbergen Musaev dóretiliwshiligi boyınsha da bir qatar miynetler dóretti. Ilimpaz ulıwma 400 den aslam ilimiy miynet járiyaladı. Olardan «Qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwına rus ádebiyatınıń tásiiri» (1956), «Qaraqalpaq prozası» (1957), «Краткий очерк истории каракалпакской литературы» (1959), «Urisqa shekemgi qaraqalpaq prozası» (1955), «Házirgi zaman qaraqalpaq prozası» (1968), «Каракалпакская проза периода Великой Отечественной войны» (1961), «О зарождении письменной литературы у полукочевых и кочевых тюркоязычных народов Средней Азии и Казахстана» (1970), «Каракалпаки Краткий очерк истории с древнейших времен до наших дней» (1971), «Из истории русско-каракалпакских культурных связей» (1974), «Каракалпакская поэзия» (1977), «Бердах – основоположник каракалпакской литературы» (1978), A.S.Pushkinniń ertekleri hám Orta Aziya xalıqları folklornı» (1987), Shıǵarmalarınıń eki tomlıǵı (1984, 1985) miynetlerin atap ótsek boladı. Bul izertlewler qaraqalpaq hám ulıwma túrkiy ádebiyatnı izertlew baǵdarında ayırıqsha orınǵa iye.

Ásirese, 1958-jılı jazǵan «Mayakovskiy qosıqların qaraqalpaq tiline awdarıwdıǵı bazı-bir qıyınshılıqlar» atlı ilimiy maqalası sap teoriyalıq máselege arnaldı. Sebebi, ol dáwirde qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde qosıq teoriyası boyınsha teoriyalıq kóz qarasar qalıplespen, tonikalıq, aruz ólshemleri qaraqalpaq poeziyasına da tiyisli degenge sıyaqlı qáte túsinikler de orın alǵan dáwirler edi. Marat Kóptilewovich, mine, usınday túsiniklerge aydınlıq kiritti hám usı arqalı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde teoriyalıq kózqaraslardıń jetilisiwine tiykar jarattı.

Marat Kóptilewovichtiń izertlew jumıslarınıń tiykarǵı obekti qaraqalpaq prozası boldı. Qaraqalpaq ádebiyatında XX ásirdeń jemisi bolǵan proza M.Nurmuxamedovtıń izertlewlerine shekem derlik úyrenilmegen edi. Solay eken, onıń teoriyalıq tárepleriniń izertleniwi haqqında gáp bolıwı da múmkin emes edi. Ilimpaz mine, usı tıń máseleni izertlewge qol urdı hám kóp ǵana tabıslarǵa eristi. Ol XX ásir qaraqalpaq prozasına ádebiy miyras sıpatında baha berip yaqı bolmasa olardı tariyxıy xronologiyalıq baǵıtta izertlep qalmastan (50-60-jıllardaǵı izertlewler usınday baǵıtta boldı), kóbirek prozalıq shıǵarmalardıń kórkemlik dárejesin, onıń jetiskenlik hám kemshilik tamanların ashıp kórsetiwdi, hár bir jazıwshınıń jeke stilin anıqlawdı maqset etti. Shıǵarmadaǵı kórkem detallarǵa áhmiyet berdi. Bunda ilimpaz qaraqalpaq prozasına milliy ádebiyattanıw kóz qarasanan emes, al ulıwma dúnyalıq ádebiyat hám ádebiyattanıw ilimi kontekstinde baha beriwge umtıldı. Usı arqalı ilimpazdıń jeke izertlew metodi, kórkem shıǵarmalardı bahalaw koncepciyası júzege keldi. Onıń ilimdegi bas koncepciyası ilimiy haqıyqatlıq edi. Al ilimiy metod sıpatında ol miynetlerinde Strukturalıq analiz yamasa kórkem shıǵarmaǵa baha beriwde Sistemalı jantasıw sıyaqlı ilimiy metodlardı qollandı. Marat Kóptilewovich poetikalıq tekstti analiz etkende teksttiń óz aldına alınǵan bir bólegin ǵana alıp qaramastan, al onı pútinliginshe úyrendi. Shıǵarmanıń sociallıq áhmiyeti, onı oqıwshınıń qabıllaw psixologiyası, ómir haqıyqatlıǵı menen kórkem haqıyqatlıq arasındadı parıq, ádebiy shıǵarmanıń estetikalıq tábiyatı, onda jasırıp atırǵan kórkem informaciya, peyzajlıq obraz benen qaharman obrazı arasındadı uyǵınlıq, olardıń biriniń ekinshisine tásiiri, kórkem shıǵarmanıń tili, avtorlıq bayanlaw stili sıyaqlı kórkem teksttiń ózinsheligin birlikte analizlew metodi (strukturalıq analiz metodi) ilimpazdıń miynetlerinde baslı orındı iyeledi. Moyınlawımız kerek, kórkem shıǵarmanı analizlewdiń bunday usılı ótken ásirdeń 50-60-jılları tek qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi ushın ǵana emes, kóp ǵana túrkiy xalıqlar ádebiyattanıw ilimi ushın úlken jańalıq edi.

Ilimpazdıń qaraqalpaq prozasınıń rawajlanıw evolyuciyasına baǵıshlanǵan «Qaraqalpaq prozası» atlı miynetinde áyne usı usıl kózge taslanadı. Kórkem shıǵarmada keńislik obrazı, peyzajlıq obraz, qaharman obrazı degen túsinikler bar. Olardıń hár biriniń shıǵarmada tutatıǵın orını belgili. Biraq olar óz aldına jasalmastan bir-birine baylanıshı jasalıwı, biri ekinshisin tolıqtırırıwı kerek. Marat Kóptilewovich kórkem shıǵarmanıń usınday ózinsheligine ayrıqsha itibar beredi. «Jazıwshı tábiyat kórinislerin qaharmanlardıń ishki emocional sezimlerin bayanlaw ushın paydalanadı. Mısalı, «Jazıqsız ǵınakar» degen baptıń basında samal pristavtıń sawalına juwap beriwge hám azap shegiwge baratırǵan Erpolatıń mańlayın jelpip esedi, ashıq aspan onıń qıyınshılıqların kórgisi kelmegendeıy qara

bultlar menen jabılıp qaladı.» (Nurmuxamedov M. Shıǵarmaları 2-tom, Nókis, «Qaraqalpaqstan», 1985, 108-b.) Bul úzindi ilimpazdıń jazıwshı M.Darıbaevtıń «Mıńlardıń biri» povesti haqqında bildirgen pikiri. Tábiyat penen jámiyet ortasındaǵı baylanıs – bul organikalıq baylanıs. Biraq, usı baylanıstı kórkem bayanlaw hár qanday jazıwshınıń da shıǵarmalarında ushırsa bermeydi. Ekinshiden, jazıwshınıń usınday sheberligin kóre biliw de úlken talant. Usı kóz qarastan biz mısıl keltirgen qatarlar akademik M.Nurmuxamedovtıń kórkem shıǵarmanı túsiniw uqıplılıǵın, onı analizlew sheberligin kórsetedi. Sáwir samalınıń insan mańlayın jelpip esiwı oǵan degen tilekleslik belgisin ańlatsa, ashıq aspannıń betin qara bult qaplawı jawızlıqqa degen narazılıq (protest) háreketin ańlatadı. Bul bunnan derlik 70-80 jılday ilgeri jazılǵan shıǵarma bolıwına qaramastan házirgi jazıwshılar ushın da úlgi bola aladı. Kórkem shıǵarmanıń usınday názik tamanlarına itibar beriliwi kerek ekenin ilimpaz óz waqtında-aq jaqsı ańlaǵan edi.

Ilimpaz kórkem shıǵarmanıń mayda-shúydesine shekem itibar beretuǵın edi. Shıǵarmanıń kompoziciyalıq qurılısı, syujeti, obraz jasaw sheberligi, tili sıyaqlı máselelerdi birlikte izertledi. Bul saladaǵı jetiskenlik hám kemshiliklerdi anıq kórsetedi. Máselen, joqarıda biz mısıl keltirgen «Mıńlardıń biri» povestti boyınsha júdá kóp qızıqlı baqlawları bar:

«Povestte túsiniksiz jerlerde bar. Mısılı, avtor ne sebep tek 2 jawınger ǵana (Erpolat hám taǵı bir qızıl ásker) bir topar baspashını uslawǵa baratıwın túsindirmeydi. Ayırım jerlerde ayılmay turıwı kerek sırlar waqtınan burın ashıp taslanadı. Mısılı, jazıwshı Nurjandı Erpolattıń dostı dep bolıp DOS sózin kabıchkaǵa aladı, sóytip soń ashılıwı kerek sırdı aytıp qoyadı. Al bul nárese waqıyaǵa oqıwshınıń qızıǵıwshılıǵın kemitedi.» (Sol miynet, 113-bet). Bunday baqlawlar ádebiyatshı ilimpazǵa zárúr bolǵan sezgirlik (chutyo) esaplanadı. Sonday-aq, ilimpazdıń izertlewlerinde teksttiń artındaǵı pikirdi (podtekst) ashıp taslaǵan orınların da kóplep ushıratamız. Bunda ilimpaz jazıwshınıń dóretiwshilik niyeti, shıǵarmada súwretlenetuǵın sociallıq jaǵdaylar, onda beriletuǵın kórkem informaciya menen onıń sociallıq funkciyası, jámiyetlik psixologiya menen jazıwshı shaxsiyatı arasındaǵı baylanıs máselelerin birgelikte úyrenedi. Yaǵnıy shıǵarmanı úyreniwge sistemalı qatnas jasay otırıp oǵan pütünliginshe baha beredi. Ádebiyattı úyreniwdegi bunday usıllar Marat Nurmuxamedov mektebin jarattı. Bul mektep qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde ádebiyat teoriyasına tiykar saldı hám rawajlandırdı.

Ilimpaz qısqa ómiri dawamında tek ǵana qaraqalpaq ilimi ushın emes, pútkil Ózbekstan ilimi ushın da miynet isledi. Jigirmalaǵan jıllar dawamında Ózbekstan Respublikası İlimler Akademiyasınıń viceprezidenti, ilimiy xatkeri, A.S.Pushkin atındaǵı til hám ádebiyat institutınıń direktorı lawazımlarında xızmet atqardı. Bul jerde ol Ózbekstan iliminiń rawajlanıwına úles qostı, sol Dáwirdiń siyasatı, ideologiyası tásirinde ayırım básekeli jaǵdaylar júzege kelgende óziniń aqıl-zákawatı, tuwrı sózligi, tartınbastan pikirin aytıwı tabanlılıǵı menen onnan shıǵıp kete alatuǵın edi. Ullı alimniń bunday pazıyletleri haqqında onıń menen birge islesken kásiplesleri házir de eń jıllı sózler menen eske aladı.

## «Qaraqalpaq ádebiyat teoryasınıń tiykarın salıwshı» M.K.Nurmuxamedovtıń ómiri hám dóretiwshiligi

Marat Nurmuhamedov 1930-jıl 6-yanvarda Qaraqalpaq Avtonom Sovet Socialistik Respublikasınıń Tórtkul qalasında, Qaraqalpaqstannıń belgili qoǵam hám de mámleketlik ǵayratkeri, Qaraqalpaqstan Avtonom Sovet Socialistik Respublikası oraylıq atqarıw komitetiniń birinshi tóreaǵası Kóptilew Nurmuhamedov hám Perdegul Nurmuhamedovalar shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. 1937-jıl 20-sentyabrde K.Nurmuhamedov «xalıq dushpanı» sıpatında qataǵan qılınǵan. 1937-1957-jılları M.K.Nurmuhamedov «xalıq dushpanı»nıń izinde qalǵan eki qorǵansız áyel-anası hám kempir apasınıń uzaq jıllar dawamında quwǵın-súrginde júrgenine guá bolıp ósken. Shańaraǵındaǵı bes perzentten ushewi kesellik hám toyıp awqatlanbaǵaninan o dúnyalıq bolıp ketedi. Hámme huqıqlarınan ayırılǵan shańaraq xaqıyqatlıq jeńip, Kóptilew qaytıp keler dep úmit etip kútedi. Marat Kóptileuovich, onıń shańaraǵı basına túsken sinaqtardı-taǵdırdıń soqqısınıń óz betinshe jeńip ótiw múmkin dep esaplaydı. Eldegi quwǵın – súrgin mashınası súyikli jar hám ákeni shańaraǵınan alıp ketti. Ulı Marat bolsa ákesi – Kóptilew Nurmuhamedovtı eske alıwǵa ılayıq ekenin ómir boyına dáleldep, keyin ala ózi qaraqalpaq xalqına múnásip perzent bolıw ushın xızmet etti.

Ákesi tutqınǵa alınǵan jılı (1937) M.K.Nurmuhamedov Xojelidegi mektepke birinshi klassqa baradı. Orta mektepti Nókis qalasında rus tilinde bilim alıp pitkeredi. Mektepte oqıp júrgeninde kóp oqıp, tariyxqa, ásirese, orta ásir tariyxına qızıǵıwshılıǵı institutta hám aspiranturada oqıǵan dáwirlerinde paydası tiydi. Oqıwǵa qızıǵıwshılıǵın hám mehrin onıń qálbine súyikli ajapası Tájigul sińdiredi. M.K.Nurmuhamedovtıń keleshekтеgi mápin qalıplestiriwde atasınan dos bolıp jurgen belgili izertlewshı, túrkitanıwshı, folklortanıwshı, filologiya iliminiń doktorı, professor N.A.Baskakov belgili ról atqardı. Ol orıs tilin alǵashında N.A.Baskakov penen sóylesiw arqalı bayıtıp bardı. Qaraqalpaqstan kompleks ilmiy-izertlew institutınıń birinshi direktorı A.A.Gnedenko K.Nurmuhamedovtı jaqsı biletin jáne qurmetlegen, onımen birge jumıs islegen, jergilikli kadrlardıń oǵan qatıstı ádiletsizlikleri menen satqınlıqlarına guá bolǵan, ulı M.K.Nurmuhamedovtıń ilmiy jetiskenliklerine shın júreктен quanǵan, onı jastayınan jaqsı biletin, shańaraqlıq tragediyasını jaqsı biletin N.A.Baskakov penen A.A.Gnedenko «xalıq jawınıń» ulı ǵayratkerlikke qaramastan ilim menen mámleketlik xızmettiń biyik-biyigine kóterilgende naǵız erliktiń guási boldı. M.K.Nurmuhamedov penen N.A.Baskakov hárdayım ilmiy baylanısta bolǵan.

M.K.Nurmuhamedov 1950-jılı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutın pitkergen. Qaraqalpaqlardan birinshi bolıp rus tilinde bilim alǵan. Studentlik jıllarında ómirdiń san qırılı salasında belsendilik kórsetip, hár túrli sport túrleri menen, ásirese futbol menen shuǵıldandı, qaraqalpaqlar arasında birinshi bolıp futbol jattıqtırıwshıları menen tóreshilerin tayarlaytın kurslardı ayaqtaǵan, úyinde ádebiy-poeziya klubın shólkemlestirgen, súwret salǵandı hámde mandolin oynaǵandı unatattın. Qısqa waqıt A.S.Pushkin atındaǵı keshki hám sırttay oqıw mektebinde muǵallım bolıp jumıs isleydi. 1950-jılları M.K.Nurmuhamedov

öziniñ eski armanı – aspiranturağa tusiwdi oylaydı. Ol osı maqsetine jetiw jolında repressiyağa ushırağan ákesiniñ, sonday-aq anasınıñ, apasınıñ, ajapasınıñ bağıp-qağıwdı, miynet etiwdi qájet dep sanaytın twısqanlarınıñ qoldawınıñ joqlıǵı úlken kedergi boladı. M.K.Nurmuhamedov ákesin hám öziniñ shańaraǵın eslep, ómirdiñ qatań sınqlarınan ótip, úmitin úzbey aspiranturada oqıw ushın gúresti. Moskvağa aspiranturağa túsiwge 25 úmitkerden tórtewi tústi, olardıñ qatarında M.K.Nurmuhamedovta bar edi. Qabıllaw imtixanların bárinen jaqsı tapsırıp, 1950 jıldıñ sentyabrında KSRO Ilmiy akademiyasınıñ Shıǵıstanıw institutınıñ aspiranturasına qabıllanadı. Onıñ bilimin belgili alım, professor Evgeniy Bertels bayqap, Marat Nurmuhamedovtıñ ilmiy jetekshisi boladı. Jańa aspiranttıñ repressiyağa ushırağan partiya jetekshisiniñ shańaraǵınan shıqqanı haqqında eskertiwine juwap retinde Bertels ákesiniñ kim ekeni mańızdı emes ekenin aytıp ótti. 1953-jılı 28-dekabrde Keñestiñ birawızdan maqullawı menen Nurmuhamedov «Orıs ádebiyatınıñ qaraqalpaq sovet ádebiyatınıñ damıwına áseri» atamasında kandidatlıq dissertaciyasını qorǵaydı. M.K.Nurmuhamedovge Moskvada qalıwdı usınıs etedi, biraq ol bolashaǵınan úmit kúttiretin alım retinde tuwǵan jerine oralıp, ilim menen onı jalǵastırıwǵa úlken kush-jigerin baǵıshlaydı. M.K.Nurmuhamedov Veronika Valentinovna Sokolovanı Moskvada kezdestirip, soǵan úylenedi.

### **Ilimpazlar M.K.Nurmuhamedov haqqında**

2010-jılı Tashkentte Ózbekstan Ilimler Akademiyası Tariyx hám gumanitar ilimler institutında ilimpazdıñ 80 jılıǵına baǵıshlangan ilimiy-teoriyalıq konferenciya boldı. Konferenciya ulı ilimpaz haqqında birge islesken kásiplesleri sonday sózlerdi aytıp, maqtanış sezimlerin oyattı.

**Asqarov Axmadali, Akademik, tariyxshı-arxeolog:** — Ótken ásirdiñ 70-jılları Moskvada tariyx boyınsha úlken ilimiy-teoriyalıq konferenciya boldı. Oǵan biziñ Ózbekstan delegaciyası da qatnastı. Men konferenciya Amir Temirdiñ tariyxta tutqan ornı, onıñ ulı mámleket dúziwdegi xızmetleri tuwralı unamli baǵdarda bayanat isledim. Meniñ bayanatım konferenciya qatnasıwshıları tárepinen jılı kútip alınbadı. Konferenciya jumısı qaldı bir jaqta, hámme shıǵıp sóylewshiler tariyxtaǵı eñ jawız shaxstı (sol Dáwirde kommunistlik ideologiya Amir Temur shaxsiyatına eñ qara kúyelerdi jaǵıp qoyǵan edi, mekteplerde de solay oqıtılar edi) maqtadıñ dep meni milletshilikte ayıpladı. Soñ buniñ keyni ne menen tamamlanarın bilmey eki kún biziñ delegaciyamız miymanxanada kútip otırdı. Hámme maǵan jinayatshıǵa qaraǵanday qarar, mennen qashar edi.

Eki kúnnen keyin bizdi samoletta Tashkentke qaytardı. Aeroportta Marat Kóptilewovich kútip alıp, meni mashinasına mingizip Ózbekstan Respublikası Kommunistlik partiyası oraylıq komitetine apardı. Oraylıq komitetiñ ideologiya bólimi baslıǵınıñ qabıllawxanasına meni otırǵızıp ketip ózi bólim baslıǵı menen 1 saattay nelerdidur sóylesti. Soñ shıǵıp «Axmad kettik»dep ishara qıldı. Koridorǵa shıqqannan keyin maǵan qarap: «Axmad sen ele ózbekstanniñ, ózbek xalqınıñ qaharmanı bolasañ» dedi. Solay etip, keleshekti kóre alatuǵın bul ulı alım hám kásipleslerine sadıq dos insan meni dóxmet bálesinen, jazıqsız jazalanıwdan aman alıp qalǵan edi-dep jazadı.

**Fazilov Ergash, Akademik, filolog-tilshi:** Marat Kóptilewovich Akademiyada viceprezident bolıp islep turǵan Dáwirde biziń til hám ádebiyat institutı Nawayınıń tolıq akademiyalıq baspasın, ózbek tiliniń tolıq túsindirme sózligin islep shıǵıw hám baspadan shıǵarıw boyınsha jumıs alıp bardı. Bul isler kimlergedur jaqpaǵan kórinedi, instituttıń ústinen (bizlerdi milletshilikte ayıplap) Oraylıq komitetke arza jazıptı. Arza boyınsha sol waqıttaǵı Xalıq qadaǵalaw komitetinen bir wákil kelip bir ay tekserdi. Soralmaǵan náirse, kórimegen hújjet qalmadı. Soń bul tekseriwdiń juwmaǵı Akademiyada qaraldı. Usı májiliske Marat Kóptilewovich bassılıq etti. Ol waqıtları barlıq májilisler, jıynalıslar orıs tilinde ótedi. Jańaǵı Xalıq qadaǵalaw komitetinen kelip bizlerdi teksergen adam orıs tiline shorqaqlaw eken, qısılıp-qımırılıp óziniń pikirin bayanlawǵa táwiraq qıynaldı. Marat Kóptilewovich jaǵdaydı túsindi de ol kisiden qánigeligi qanday ekenin soradı. Ol ekonomist ekenin ayttı. Marat Kóptilewovich: — Másele túsiniikli, filologlardı ekonomist teksergen eken dá. Bunı sheshiwdi instituttıń ózine qaytaramız, dedi de máseleni japtı. Sonda instituttıń bassılıarı jazalanıwdan qorqıp bir qısım bolıp otırar edi. Hámmesiniń júzi jaynap sala berdi.

**Qayumov Aziz, Akademik, ádebiyatshı:** Ótken ásirniń 50-jıllarınıń ortalarında bizler aspirantpız, jazıwshılar awqamında qanday jıynalıslar bolmasın qalmay qatnasamız. Usınday jıynalıslardıń birinde bir muttaqam (ol kisi áyne usılay dep ayttı) shıǵıp sóylep qaraqalpaq ádebiyatı haqqında bolmaǵır gáplerdi ayttı. Qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxında bir ǵana shayır – Berdaq degen bar edi, ol da qaralandı, búgingi kúni de jartıwlı jazıwshı-shayırları joq. Sonıń ushın qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxı da, búgini de joq, dep saldı. Usı gápten keyin ortaǵa bir jigit suwırılıp shıqtı. Ol turpatı kelisken, shıraylı, shashları buyra, kózleri ótkir jigit eken. Jańaǵı muttaqamǵa qarap turıp hár bir sózin dana-dana etip ayttı. Ózi de orıs tilinde taza sóyler eken. Ol qaraqalpaq ádebiyatı bay tariyxqa iye ekenin faktler arqalı birme-bir bayanladı. Berdaq ta qaralanbaǵanın, onı qaralawshılar jańaǵı muttaqamǵa usaǵanlar ekenin, Berdaq qaraqalpaq xalqınıń klassigi sıpatında tariyxta qalatuǵının aytıp berdi. Mine, bul kisilerdiń sózleri biziń ádebiyattanıw ilimimizdiń kórmekli wákiline berilgen haqıyqıy baha edi.

### **Ilmiy xızmetleri hám eslew**

1974-jılı 16-martta M.K.Nurmuhamedov ÓzKSR Ilmiy akademiyasınıń akademigi bolıp saylandı. Tariyxta algash ret qaraqalpaq xalqınıń wákili akademik akademiyalıq ataǵın aldı. 1974-jıldıń aprel ayınan noyabr ayına shekem Ózbek KSR ǵa Til jáne ádebiyat institutınıń direktori wazıypasın atqardı. M.K.Nurmuhamedov 1974-jıldıń noyabrınan 1979-jıldıń iyun ayına shekem Ózbekstan KSR Ilim akademiyasınıń vice-prezidenti, 1979-jıldıń iyun ayınan 1985-jıldıń 25-martına shekem tariyx, til jáne ádebiyat kafedrasınıń prezidium мүshesi, akademik-xatshı, 1985-jıldıń 1-martınan 1986-jıldıń 20-iyunına shekem Nókis mámleketlik universitetiniń rektori wazıypasın atqardı.

1986-jılı 20-iyun ayında akademik Marat Nurmuhamedov 56 jasında aeroportdan Izmirge (Túrkiya) baratırǵan jolda kólik apatınan qayǵılı túrde qaytıp

boldi. Marat Nurmuhamedov sol waqitlarda xalqaraliq turik kongressine qatishwi kerek bolatin. Konferenciyağa qatishwshilar Marat Nurmuhamedovtiñ ruwxına tázim etip, onıñ bayanlaması oqılıp, jariyalanadı. Marat Nurmuhamedov tuwğan jeri Qaraqalpaqstannıñ Nókis qalasında jerlengen. Nókis qalasındağı orta mektep hám Tashkent qalasındağı kóshege onıñ atı berilgen. 2014 jıldıñ yanvar ayınan baslap xalıq deputatları Tashkent qalalıq keńesiniñ sessiyasınıñ sheshimi menen kóshelerdiñ, onıñ ishinde Marat Nurmuhamedov atındağı kósheniñ atawları ózgartildi.

### Sıylıqları

M.K.Nurmuhamedov «Qızıl miynet bayrağı» ordeni menen (1981), eki «Húrmet» ordeni menen (1959, 1965), úsh medal menen (1968, 1970, 1975) hámde tırıspay indetine qarşı gúreste húrmetli ataqlar menen sıylıqlanğan. Qaraqalpaqstanda «KSRO densawlıqtı saqlaw aǵlası» medali menen (1965), «Ózbekstan SSRda xızmet kórsetken ilim ğayratkeri» (1973), Berdaq atındağı Mámleketlik sıylıqtıñ lawreatı (1970), Beruniy atındağı Ózbekstan SSR mámleketlik sıylıqtıñ lawreatı (1983) bolğan.

### Akademik Marat Kóptilewovich Nurmuhamedov haqqında

Ádebıyattanıw ilimimizde úlken miynet etken, ádebıyatımızdıñ teoriyalıq izertleniwine tiykar salǵan ilimpaz ele tolıq bahasın alǵan joq. Durıs, ilimpazdıñ ilimiy-izertlew baǵdarları bir qatar ilimiy-kópshilik miynetlerde atap ótilgen hám úyrenilgen. Нарымбетов Ж. «Академик Марат Коптлеуович Нурмухамедов. Краткий очерк научной биографии», Нукус, 1993, Бауниязов Қ. «Академик Марат Кóptilew ulı Nurmuhamedov», Nókis, Qaraqalpaqstan, 2000, Yusupov I. «M.Nurmuxamedovti eske tusiriw», «Ámiwdárya» jurn., 1990, №1, 6.3-4; Bahadırova S. «Miynetleri – bahalı miyras», «Nókis haqıyqatı» gazetası, 1990, 16 yanvar, Orazımbetov Q. «M.Nurmuhamedovtiñ ádebıy mektebi», Q.Orazımbetov, Tańlamalı shıǵarmalar toplamı. 2 tomliq. 2-tom Nókis, «Bilim», 2018, 6.233-237), Розенфельд А. «Сын своего народа»(Воспоминания), «Вести Каракалпакстана», 1 апреля 1993, Esenov J. «Tuńǵış akademikti eslep», «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetası, 1999, 25 sentyabr, atlı miynetlerde akademik M.K.Nurmuxamedovtiñ miynetleri úyrenilgen hám olar haqqında pikirler bildirilgen.

Ásirese, I.Yusupovtiñ «Marat Nurmuxamedovti eske túsiriw» qosıǵında ilimpazdıñ kórkem obrazı jarqın jaratılǵan.

Xiylekerlik jolın tutqandı kórsem,  
Alımsıp pańsıǵan nadandı kórsem,  
Júyrik saǵındırar shabandı kórsem,  
Sodayda túsersenı yadıma meniñ.  
Izmir shóllerinde esken samallar,  
Türkiy tilde jollap qayǵılı xabar,  
Iyesin joǵaltqan bir at jániwar,  
Tinbar segbir tartar yadımda meniñ.

Biraq ele de bolsa ullı ilimpazdın ilimiy-izertlew miynetleri, olardağı ilimiy koncepciyalar menen izertlew usılları tutas úyrenilmey atır. Alımnın miynetleri bağıdarları boyınsha dissertaciyalar, monografiyalar dóretiliwi tiyis.

**Quwanıshbay Orazimbetov,**  
**filologiya ilimleriniń doktori,**  
**professor.**  
**Nókis.**

### **Paydalanılğan ádebiyatlar**

- Библиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана. — Т. 1 / Сост. Б. В. Лунин. — Ташкент, 1976. — С. 419—425 (Здесь же указатель публикаций М. К. Нурмухамедова за 1953—1976 гг.)
- *Абдусаматов Х.* Нурмухамедов Марат // *Нурмухамедов М.* Судьбы народов — судьбы культур. — Ташкент, 1982. — С. 3—10.
- Нарымбетов Ж.. *Академик М. К. Нурмухамедов: Краткий очерк научной биографии.* Нукус: Каракалпакстан, 1993.
- *Байниязов К.* Академик Марат Коптилеу улы Нурмухамедов (Библиографиялык корсеткиш). — Нокис, 2000.
- *Камалов К.* Многогранный учёный, видный общественный деятель, настоящий патриот Родины<sup>(rus.)</sup> // Каракалпак Университети. — 2010. — Апрель.
- *Атамуратов Т.* Через тернии — к звёздам // Вести Каракалпакстана. — 2010. — 4 мая.

*Internet tarmaqlarınan paydalanıldı*

Тayarлаған:  J.Kadirbaeva